

Communicatie tijdens strafzittingen en sessies van klachtbehandeling

*'Hoe ik ook zoek om te omschrijven
wat nooit in woorden is gevat,
het moet voorgoed verborgen blijven
voor wie het niet al zelf bezat.'*

*Jean Pierre Rawie
(uit de bundel: Geleende tijd)*

1. Het belang van een goede communicatie

In 1988 promoveerde Peter Bal op het proefschrift 'Dwangkommunikatie in de rechtszaal.' Dit gebeurde aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij zijn observerende / empirische onderzoek naar verbale interacties tijdens rechtszittingen van politierechters had verricht. In 1985, toen hij doende was het onderzoeksmateriaal te bewerken en aan nadere (kritische) analyses te onderwerpen, was hij als universitair docent straf(proces)recht toegetreden tot de staf van het Willem Pompe Instituut te Utrecht. Zo werd ik als jurist naast de socioloog B. Snel Peter Bal's andere promotor.

Peter had bepaald een belangrijk en ook actueel onderwerp ter hand genomen: het daaraan voorafgaande decennium van de jaren '70 stond immers bekend om zijn hoge, idealistische aspiraties op het terrein van de communicatie als markante vorm van wereldverbetering. Het verticale machtsdenken zou daardoor worden verdreven. Ook was ondertussen het besef van het paternalistisch-autoritair karakter van het strafrecht doorgedrongen dat onder meer tot uiting kwam in de strakke, plechtstatige sfeer van de strafzittingen in onze vaak zo steile gerechtsgebouwen. Weliswaar gold reeds een Wetboek van Strafvordering dat met name de openbare strafzitting duidelijk het karakter gaf van een procedure op tegenspraak, doch het metterdaad tegenspreken van met macht en gezag beklede hooggeplaatste gerechtelijke autoriteiten was voor de gemiddelde verdachte eigenlijk not done.

Een anekdotische illustratie daarvan uit het grijs veleden was de werkwijze van een politierechter, die - stammend uit een ruraal regentengeslacht in het Zuiden des lands - de zaken liefst in monoloogvorm placht af te handelen en die, toen een verdachte eens voorzichtig een tussenwerpsel maakte, de griffier verstoord de vraag stelde: 'Wát...spreekt hij nog tegen ook?'

Dit alles neemt niet weg dat in het gros van de gevallen de gemiddelde verdachte tot de gelederen van 'de gewone man' behoorde en is blijven behoren. Ook in de door de Utrechtse penoloog R. Rijksen bedachte en in 1958 uitgevoerde verzameling van meningen van gedetineerden over de strafrechtspleging, vindt men dit onderdanige en in hoge mate van de overheidsdienaren afhankelijke menstype terug, al waren er tevens niet malse kritische opmerkingen uit hun mond te vernemen.¹

De periode van de jaren '70 met zijn westerse democratiseringsrevoltes had echter ook geheel andere effecten opgeleverd, o.a. een aanzienlijke juridisering in tal van maatschappelijke sectoren, waartoe ook de rechtsgebieden van strafrecht, jeugdrecht, penitentiair recht, patiëntenrecht, sociaal recht etcetera behoorden. De invloed van het EVRM was nog slechts zeer gematigd op gang gekomen, maar was wel in opkomst. Een en ander betekende gaandeweg het ontstaan van meer rechtsbewuste burgers die voor hun rechten opkwamen en strenden voor hun rechtspositie. Gerechtelijke en andere autoriteiten moesten dit eenvoudig

---

¹ R. Rijksen, *Meningen van gedetineerden over de strafrechtspleging*, Van Gorcum Assen 1958.

accepteren. Het strafprocesrecht onderging bovendien relatief de meeste invloed van het EVRM,² al zijn vooral in de recentere tijd door het EHRM terzake van het strafproces steeds intensiever eisen gesteld op grond van de beginselen van een fair trial in de zin van art. 6 EVRM. En als hart van fair trial is een voortdurende fair hearing te beschouwen.

Een fair hearing veronderstelt natuurlijk een zinnige verbale wisselwerking tussen de deelnemers aan de hoorsituatie, waarvoor een minimale gelijkwaardigheid nodig is van de verbale vermogens en van het werkelijke gevoel in volle vrijheid de eigen gedachten en gevoelens tot uiting te kunnen brengen. Dit laatste vraagt bovendien moed. Aan al deze voorwaarden wordt door de gemiddelde burger veelal niet ten volle voldaan.

Bovendien zijn rechtszittingen, zeker in de strafrechtelijke sector, niet in alle opzichten ingesteld en ingericht op de souplesse van het verbaal gevoerde gesprek. Deze plegen zich nu eenmaal af te spelen volgens de juridisch geordende structuur die is vervat in de formele, wettelijke regels en voorschriften van het strafprocesrecht en de daaruit voortvloeiende gebruikelijke gang van zaken. Dit geheel vormt een vruchtbare voedingsbron van rituele formules, zoals de beginwoorden van de rechter tot de verdachte na het uitroepen van de zaak: 'Ik maan U oplettend te zijn op hetgeen U zult horen en U bent niet tot antwoorden verplicht' (de zogeheten cautie). De criminoloog G.P. Hoefnagels had zich al eerder uitgelaten over de zich steevast herhalende rituelen en formaliteiten van de terechtzitting die fnuikend kunnen zijn voor de spontaneïteit van de aldaar gevoerde gesprekken tussen de procesdeelnemers.³ En dan spreek ik nog niet over de stereotype gebaren, houdingen en non-verbale patronen die door de vaste procesdeelnemers worden uitgedragen ter vervolmaking van het rituele karakter van de zitting. Verdachten zonder veel noemenswaardige ervaring in het justitiepaleis, in ieder geval de first offenders, voelen zich er een vreemde eend in de bijt, als een vreemdeling in Jeruzalem. Dit draagt evenmin bij aan het ontwikkelen van vertrouwde gevoelens bij de participatie in de dialoog.

Hoezeer verdachten waarde hechten aan een 'eerlijke' dialoog met de gerechtelijke functionarissen, waarin hun boodschap en hun toelichting de anderen werkelijk bereikt en door hen wordt begrepen, blijkt wel uit het feit dat veroordeelden als reden waarom zij bij het Hof in hoger beroep zijn gekomen⁴ behalve de hoogte van de opgelegde straf ook nogal eens noemen dat men zich door de politierechter niet werkelijk gehoord heeft gevoeld. Vaak was daar sprake van tijdgebrek geweest, waardoor de zaken in een rap tempo werden afgehandeld. Als raadsheer-plaatsvervanger in het Hof Amsterdam heb ik het iemand eens aldus horen uitdrukken: 'Ik kwam het zaaltje van de politierechter binnen en voordat ik iets gezegd had was ik al veroordeeld.' Het is bekend dat het Hof daarvoor juist (iets) meer tijd en ruimte pleegt te reserveren.

Het is evident dat aan een goede communicatie op de zitting in ieder geval door de verdachte zeer zwaar getild wordt en dat daaraan ook door de functionarissen zeer zwaar getild moet worden, mocht dit niet al het geval zijn.

2. Het recht van de verdachte op zijn vrije stem

Er moge de afgelopen decennia veel veranderd zijn in ons strafprocesrecht, zowel bij de verschillende herzieningen van onderdelen van het Wetboek van Strafvordering⁵ als door toedoen van de Straatsburgse jurisprudentie, de realiteit van de communicatie ter zitting laat zich minder makkelijk in termen van wezenlijke veranderingen uitdrukken. Afgezien van de

---

² Zie hierover bijvoorbeeld: A.H.J. Swart, Rechten van de mens in de strafrechtspleging, DD 1989, p. 554- 572.

³ G.P. Hoefnagels, Rituelen ter terechtzitting, Kluwer 1970.

⁴ Dit is een vaste vraag van het Hof aan iedere veroordeelde die in hoger beroep tegen het vonnis komt.

⁵ Bijvoorbeeld de invoering van de bijzondere opsporingsmethoden, de terroristenwetgeving, de versterking van de positie van het slachtoffer etcetera

typering van ons geldende procestype als meer of minder gematigd inquisitoir of gematigd accusatoir, de sterk afhankelijke en ondergeschikte positie van de verdachte is - zoals reeds gezegd - structureel in het strafproces verankerd en dus nog altijd een onbetwist feit.⁶ De verdachte moet de kunst verstaan om temidden van het geheel van regels en formaliteiten toch goed uit de verf te komen en er zo gunstig mogelijk van af te komen wat de eindbeslissingen in zijn zaak betreft.

Om hierin te kunnen slagen moet hij (samen met zij raadsman of -vrouw) de gelegenheid hebben 'zich te doen horen,' waarbij hij kan rekenen op een onbevooroordeeld oor. Pas dan is immers sprake van een fair hearing.

Dat strafzittingen volgens een tamelijk strak schema verlopen ligt voor de hand, al was het maar omdat voor alle vragen en antwoorden van de diverse betrokkenen een processueel logische volgorde is geboden. Deze waarborgt dat de relevante kwesties zoveel mogelijk op het juiste moment van het onderzoek ter zitting aan de orde gesteld zullen worden. Dit is zowel in het belang van de overzichtelijkheid als van de volledigheid van de behandeling van de zaak, terwijl bepaalde regels ook uitdrukkelijk de rechtsbescherming van de verdachte dienen, die immers in de processituatie ten opzichte van de representanten van het staatsgezag in de zwakkere positie verkeert.

Zo kan er voor de rechter uit oogpunt van verdachte's rechtsbescherming reden zijn om ten aanzien van hem bepaalde vragen of bepaalde opmerkingen helemaal niet, dan wel slechts op een bepaalde manier te stellen of te maken. Door art. 29 lid 1 Sv wordt immers voorgeschreven dat de verhorende rechter of ambtenaar zich van alles onthoudt wat de strekking heeft een verklaring van de verdachte te verkrijgen waarvan niet gezegd kan worden dat deze in vrijheid is afgelegd. Dit voorschrift verbiedt derhalve de uitoefening van pressie op de verdachte. Ook moet de voorzittende rechter zorg dragen dat dergelijke vragen niet door zijn mederechters ter zitting zullen worden gesteld (art. 271 lid 1 Sv). Anders zou het gevaar kunnen dreigen dat de verdachte niet meer 'vrijelijk en naar eigen inzicht zijn houding kan bepalen', welk recht in art. 29 lid 1 Sv uitdrukkelijk erkenning vindt.⁷ Evenmin mogen de rechters tijdens de zitting blijf geven van enige overtuiging omtrent de schuld of de onschuld van de verdachte (art. 271 lid 2 Sv).

Deze voorschriften raken het kernprincipe van het strafproces omdat hierbij de autonomie van de verdachte en het niet vooringenomen zijn van de rechter(s), beide essentiële uitgangspunten voor een fair trial in de zin van art. 6 EVRM, in het geding zijn. Dwingende of sterk tendentieuze vragen betreffende de schuld van de verdachte zijn dan ook verboden. In overeenstemming daarmee heeft de verdachte het recht om te zwijgen, waarvan de rechter - evenals iedere verhorende ambtenaar voor het verhoor aanvangt - krachtens art. 29 lid 2 Sv de betrokkene uitdrukkelijk mededeling moet doen ofwel de cautie moet geven. En voorts moeten de verklaringen van de verdachte zoveel mogelijk in zijn eigen woorden worden opgenomen in het proces-verbaal van het verhoor (art. 29 lid 3 Sv).

De eventuele vooringenomenheid van de rechter wordt bovendien nog tegengegaan door art. 268 lid 2 Sv, dat de rechter die als RC bij het vooronderzoek berokken is geweest verbiedt om als zittingsrechter op te treden. De Straatsburgse jurisprudentie heeft de eis van de onpartijdigheid van de rechter nog nader geprofileerd in die zin dat ook iedere *schijn van partijdigheid* welke van de concrete, feitelijke procesomstandigheden zou kunnen uitgaan

---

⁶ J. R Emmelink, Het verhoor in strafzaken, TM Themis 28^e jaargang 1966, p. 309, schreef dat in het strafrechtelijk verhoor het gesprek niet meer plaats vindt op gelijk niveau, aangezien de verdachte 'hier duidelijk de mindere is'. Ook G.J.M. Corstens, het Nederlands strafprocesrecht, 5^e druk, Kluwer 2005 p. 272, merkt op: 'Van een gesprek tussen volkomen gelijke partners is natuurlijk geen sprake; de ene partij beschikt over machtsmiddelen om de andere partij van haar vrijheid te beroven.'

⁷ Zie HR 3 maart 1964, NJ 1964, 400.

dient te worden voorkomen.⁸ Een dergelijke schijn kan een negatieve invloed hebben op de procespositie van de verdachte. Deze zal zich hierdoor onzekerder en bedreigder kunnen gaan voelen dan misschien objectief bezien noodzakelijk is, hetgeen zijn belangen bij een fair proces echter wél kan schaden. In dat geval zou de verdachte ex art. 512 Sv een wrakingsverzoek kunnen indienen. De wrakingskamer zal hebben te beoordelen of er sprake is van zwaarwegende aanwijzingen voor het oordeel dat een rechter jegens de verdachte een vooringenomenheid koestert, althans dat verdachte's vrees daarvoor objectief gerechtvaardigd is.⁹ Het aantal wrakingsverzoeken is sedert 2005 enorm toegenomen. Vermoedelijk blijkt hieruit dat men wat kritischer is gaan staan tegenover het gezag van de rechter.¹⁰

Het geheel van de zojuist genoemde processuele instructie- en voorzorgsnormen ten behoeve van verdachte's autonomie betekent overigens geenszins dat de rechter nooit consequenties, bijvoorbeeld bij de straftoemeting, mag verbinden aan het weigeren door de verdachte om te verklaren of aan het feit dat zijn verklaring leugenachtig is¹¹ dan wel dat de verdachte zich ontkennend opstelt. Zelfs kan een (gedeelte van een) verklaring die voor leugenachtig moet worden gehouden, voor het bewijs worden gebezigd op grond van de constatering dat die kennelijk dient om 'de waarheid te bemantelen.'¹² Hoe men het ook wendt of keert, in dat geval wordt de werkelijke autonomie van de verdachte in het proces, zoals gepretendeerd door art. 29 lid 1 Sv, doorkruist.¹³

Het hachelijke is dat de verdachte, die in zijn presentatie en in zijn antwoorden warrigheden ten toon te spreidt of in ietwat verdrongen herinneringen verstrikt raakt dan wel op een erg nadrukkelijke wijze ontkent, nu hij formeel reeds in de verdachtenbank zit, vrij snel het odium van onbetrouwbaarheid of leugenachtigheid op zich zal kunnen laden dat hem vervolgens in rekening wordt gebracht. Alleen al vanwege de voor hem ongewone situatie kan de betrokkene overmand raken door zenuwachtigheid die hem nog verdachter maakt dan hij al is. Daarbij komt dat de rechter en het Openbaar Ministerie in tegenstelling tot de verdachte gewend zijn om dagelijks in de rechtszaal het woord te voeren, hetgeen hen een forse voorsprong op de verdachte verschaft, wiens zelfvertrouwen daardoor kan dalen.

Aangenomen mag echter worden dat de rechterlijke macht bij het zich vormen van indrukken en vermoedens ten aanzien van de verdachte buitengewoon behoedzaam te werk zal gaan en het uitgangspunt van het in dubiis pro reo in het hoofd paraat zal hebben. Prudentie en voorzichtigheid zijn geboden.

3. De houding en de toon des rechters

De houding van de rechter zal dan ook die van een onbevooroordeelde moeten zijn, die de kunst verstaat van het scherp kunnen luisteren en op het juiste moment de juiste vragen stelt op basis van zijn oplettendheid en alertheid, zonder de intentie te hebben om de verdachte direct klem te zetten of deze met behulp van tendentius of suggestief geladen vragen tot andere antwoorden te verleiden dan deze zelf wilde geven. R Emmelink maakte in dat geval de vergelijking met de figuur van de uitlokking en de daarbij gehanteerde uitlokkingsmiddelen.¹⁴ Het stellen van de juiste vragen en logisch volgend op elkaar naar aanleiding van wat reeds is gezegd, veronderstelt het zich inleven en meedenken met de gedachten van een ander. De vragen dienen zoveel mogelijk vanuit een frisse, ongekleurde achtergrond te worden gesteld,

⁸ EHRM 26 oktober 1984, NJ 1988, 744 (zaak De Cubber); EHRM 24 mei 1989, NJ 1990, 627 (zaak Hauschildt).

⁹ HR 29 juni 1993, NJ 1993, 692.

¹⁰ Zie M. Chrit en R. Venneman, *Wraking en de legitimiteit van de Rechterlijke Macht*, Trema 2011, p. 11-17.

¹¹ HR 12 november 1974, NJ 1975, 41.

¹² HR 6 mei 1986, NJ 1987, 60; HR 25 april 1989, NJ 1989, 866.

¹³ Zie Ties Prakken, *Bewijs als toetssteen van strafrecht*, in de bundel: *Recht, macht en manipulatie*, C. Kelk e.a. red., Het Spectrum Utrecht., Aula 1976, p. 20.

¹⁴ J. R Emmelink, *Het verhoor in strafzaken*, RM Themis, 28^e jaargang 1966, p. 331 e.v.

waarbij de houding van de rechter en zijn toon neutraal hoort te zijn. Het precaire is evenwel dat krachtens het processuele onmiddellijkheidsbeginsel de rechter bij zijn ex art. 348 en 350 Sv over de zaak te nemen beslissingen gebonden is aan het onderzoek ter terechtzitting. In onze procesvoering ligt het accent dus op de mondelinge behandeling ter terechtzitting en op alle daarbij uitgewisselde informatie en gedachten. Niettemin zal de rechter bij de voorbereiding van de behandeling, met name bij het lezen van alle stukken, reeds onvermijdelijk bepaalde denkbeelden en indrukken opdoen: deze geestestoestand zal zijn 'neutrale' inzet op de zitting kunnen belasten. Een minimale bedrevenheid om zich daarvan los te maken hoort evenwel tot de rechterlijke professie. Overigens heeft W.P.J. Pompe in het voetspoor van A. de Pinto ooit de gedachte geopperd dat de rechter omwille van de onbevooroordeeldheid eigenlijk onvoorbereid aan de zitting zou moeten deelnemen, ware het niet dat dit op grote praktische bezwaren zou stuiten. Eventueel zou de niet-voorbereiding slechts één van de zittingsrechters kunnen betreffen. Maar zeker in de tegenwoordige zogeheten mega-zaken (van grootschalige drugshandel of fraude van of binnen corporaties) is dit denkbeeld niet haalbaar.

Maar complete neutraliteit is menselijkerwijze toch al een fictie. Via non-verbale en fysiologische uitingsvormen zal de rechter ongewild een en ander van wat er in hem omgaat op de verdachte kunnen uitstralen: de toon van de vragen, het (on)geduld ten aanzien van de antwoorden, de aanlopende gelaatskleur, de gelaatsuitdrukking en de wijze van gesticuleren.¹⁵ Ook het verschijnsel dat rechters een enkele keer even onderling fluisteren omwille van een noodzakelijke korte informatie-uitwisseling, kan verkeerde suggesties wekken, bijvoorbeeld van verslachte aandacht of van een zeker *dédain* voor de verdachte en zijn zaak.¹⁶

Maar omgekeerd is de rechter sterk aangewezen op de indrukken die de verdachte bij hem wekt via diens verbale beweringen en eventuele ontwijkingen, diens spreektoon, bewegingen, gelaatsuitdrukking ecetera. Zo ontstaat een patroon van wederzijdse percepties.

Terecht is door Peter G. Hoefnagels en later grondiger door Peter Bal de communicatie ter zitting onder de loep genomen en scherp onder de aandacht van de strafrechtswereld gebracht. Het is een gegeven dat de communicatie in de kaders van de rechtszaal, evenals in andere verhoorsituaties, structureel bepaalde beperkingen kent.¹⁷ Peter Bal kwam op basis van het door hem geanalyseerde onderzoeksmateriaal tot de bevinding dat het machtsverwicht van de rechter leidt tot patronen van dwangcommunicatie ofwel een 'gesprek(ssituatie) waarin de meer machtige deelnemer de minder machtige met verbale middelen noodzaakt op een (door de eerste bepaalde) wijze aan het gesprek deel te nemen.' Hierdoor kan hij het gespreksverloop en de uitkomst daarvan in hoge mate beheersen, terwijl de minder machtige zich hieraan niet zonder negatieve consequenties kan onttrekken.¹⁸ Dat er voor een werkelijke dialoog op de zitting geen of nauwelijks plaats is wordt ook wel erkend door gerechtelijke autoriteiten zelf. Het is trouwens de vraag of rechters altijd wel voor een echte dialoog voelen. Vaak is het hen er veeleer om te doen de wettelijk verplichte vraagpunten van het proces efficiënt af te werken.

Iets daarvan is waar te nemen in Tolstoj's 'Opstanding',¹⁹ en wel bij een verhoor door de rechter van een (mede)verdachte van gifmoord, waarbij deze laatste eerst naar zijn identiteitsgegevens wordt gevraagd:

---

¹⁵ De rechter mag natuurlijk geen ongehumeurdheid of kribbigheid vertonen. Dit zou tot willekeur kunnen leiden, hetgeen volgens het door Corstens zo genoemde 'beencriterium' (met welk been de rechter 's ochtends uit bed is gestapt) ontoelaatbaar is, zie G.J.M. Corstens, op.cit., p. 65.

¹⁶ Dit laatste klinkt sterk door in de nrs. 326 en 328 van Rijkssen's *Meningen van gedetineerden over de strafrechtspiegeling* 1958.

¹⁷ Zie G.P. Hoefnagels, *Rituelen ter terechtzitting*, Kluwer 1970 en G.P. Hoefnagels met K.J. Nijkerk, *Een eenvoudige strafzitting*, Samsom 1980.

¹⁸ P.L. Bal, *Dwangcommunicatie in de rechtszaal*, diss. UvA, Gouda Quint 1988, p. 94.

¹⁹ Zie hierover mijn: Tolstoj's 'Opstanding'; het strafrechtssysteem en 'le vrai grand monde', TvC, p. 83-98.

- ‘- Bent U al eerder voor de rechtbank geweest?
- Nog nooit veroordeeld, want zoals we vroeger leefden.....
- Nooit eerder voor de rechtbank geweest?
- God beware me, nooit.’

Met dit fragment wordt geïllustreerd hoezeer het louter om de zakelijkheid van de antwoorden te doen is en niet om de persoonlijke achtergronden, behalve als deze in de daarvoor gereserveerde fase van het proces relevant zijn. In ons systeem is dat bijvoorbeeld in de fase van de straftoemeting. Daartoe wordt een strikte volgorde aangehouden voor de behandeling van de feiten in het licht van alle te bewijzen elementen van de delictomschrijving en de behandeling van verdachte's persoonlijke omstandigheden. Als de verdachte deze laatste reeds te berde begint te brengen in het kader van de feiten, hetgeen op zichzelf vaak zeer begrijpelijk is, dan wordt dit meestal belet met de mededeling: ‘dat komt dadelijk nog aan de orde.’ Men moet evenwel bedenken dat dit lang niet altijd de logische volgorde is van de dagelijkse gesprekken van de verdachten.²⁰

Maar als het gesprek wél over de persoonlijke omstandigheden gaat, kan de rechter worden geconfronteerd met soms zeer droefgeestige achtergronden, aangrijpende en dramatische en zelfs traumatische herinneringen en situaties. Hij zal daarop via zijn empathisch vermogen en zijn improviserende vaardigheden een adequate reactie of een zinnige suggestie tot verdere actie moeten zien te vinden.

4. Enkele recente ontwikkelingen

Het laatste decennium is er sprake geweest van enkele ontwikkelingen die rechtsreeks de communicatie ter zitting kunnen raken.

De eerste betreft de gestage versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces, waaronder *het spreekrecht van het slachtoffer* of diens nabestaande(n) een belangrijke plaats inneemt. Art. 302 Sv maakt een dergelijke slachtofferverklaring ter zitting mogelijk in geval van misdrijven waarop 8 jaar of meer gevangenisstraf is bedreigd en in geval van een aantal andere genoemde misdrijven. De verklaring moet de gevolgen die het misdrijf voor de betrokkene(n) heeft en heeft gehad tot onderwerp hebben.

Art. 303 Sv schrijft voor dat het slachtoffer dat op diens eigen verzoek is opgeroepen en daartoe ter zitting is verschenen door de rechter wordt gehoord.

Het is duidelijk dat het slachtoffer bij de behandeling van de zaak niet altijd buiten de communicatie op de zitting zal blijven, hetgeen voor de verbale positie van de verdachte en zijn houding een confronterende en wellicht enigszins verlamme betekenis kan hebben.

Een andere ontwikkeling is die van de *het snel recht*, dat met name voor – vaak jeugdige - daders van vuurwerkdelen op of rond oude jaarsnacht wordt gepraktiseerd. Binnen luttele dagen of zelfs uren wordt de dader voor de politierechter gebracht. Aangezien het hierbij voornamelijk gaat om ‘heterdaad’ zaken is er nauwelijks sprake van enig dossier en ook niet van een zinnige dialoog. Voorop staat een lik-op-stuk beleid ten aanzien van jaarlijks telkenmale terugkerende gedragingen teneinde deze via het collectieve geheugen zoveel mogelijk een halt toe te roepen. Inmiddels wordt ook gedacht over ‘super-snelrecht’ voor geweldplegers tegen hulpverleners tijdens de uitoefening van hun beroep. Hiervoor geldt grosso modo hetzelfde. Toch blijft een dialoog een nastrevenswaardige optimum-voorwaarde voor elke soort strafrechtelijke veroordeling.

---

²⁰ G.P. Hoefnagels, Tsjechov, Genet en de criminologie, een proeve van integratie, TvC 1989, p. 72-82, illustreert dit verschil in denken tussen de twee betreffende werelden aan de hand van fragmenten uit de belletrie.

Een derde ontwikkeling betreft het begin van de strafzaak, te weten het *politieverhoor*. Dit eerste verhoor is wel eens de ‘critical stage’ van het strafproces genoemd, omdat dan de basis voor het verdere verloop van de strafzaak wordt gelegd. En de verdachte die murw geraakt van alle soms uiterst frequente, intensieve en langdurige verhoren, als het ware het hoofd in de schoot werpt en bekent wat hij niet gedaan heeft of tot valse herinneringen komt ten nadele van zichzelf, komt daarvan uitermate moeilijk of in het geheel niet meer af. Zo kan een voedingsbodemp voor rechterlijke dwalingen ontstaan. Het is derhalve van het grootste belang dat juist in het begin van de zaak uitermate zorgvuldig en gecontroleerd tot het doen afleggen van verklaringen wordt overgegaan en dat afgelegde verklaringen zeer precies en minutieus worden weergegeven in het proces-verbaal.²¹

Er is alle reden om enige controle op de politieële verhoren te kunnen uitoefenen. Zo worden in zware zaken (in ieder geval als daarin sprake is van een wettelijk strafmaximum van 12 jaar gevangenisstraf of meer) video- of audio-opnames van de verhoren gemaakt en geregistreerd. Een hot item, waarover de deskundigen al tientallen jaren hebben gesproken, is de *aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor*. Dat is tot op heden nog geen werkelijkheid, maar wel is sprake van een zekere voortgang. Het EHRM heeft in 2009 beslist dat in de regel art. 6 EVRM vereist dat een verdachte reeds bij het eerste politieverhoor ‘access to a lawyer’ heeft, onder meer omdat “national laws may attach consequences to the attitude of an accused at the initial stage of police interrogation which are decisive for the prospects of the defence in any subsequent criminal proceedings”.²²

De ratio voor het Hof om dit recht een fundamentele prioriteit te geven is drieledig: 1. de noodzaak om de verdachte te beschermen tegen ‘abusive coercion on the part of the authorities’, 2. de voorkoming van ‘miscarriages of justice’ en 3. het principe van ‘equality of arms’ tussen verdachte en de vervolgende instantie. De verdachte verkeert nu eenmaal in een kwetsbare positie gedurende de verhoorsituatie. ‘Access to a lawyer’ betekent niet zonder meer de aanwezigheid van de advocaat tijdens het verhoor, maar in ieder geval wel het recht van de verdachte om deze vóór het verhoor te consulteren. Dit geldt niet alleen voor minderjarige verdachten, maar door het Hof is in verschillende latere uitspraken bepaald dat het systematisch weghouden van een advocaat vóór het verhoor een schending van het recht op rechtsbijstand inhoudt, ook in gevallen van meerderjarige verdachten.

De Hoge Raad heeft als consequentie van het arrest van het EHRM enkele minimumvoorwaarden geformuleerd: de toegang tot de advocaat houdt in dat de verdachte vóór het verhoor terzake van feiten waarvoor voorlopige hechtenis is toegelaten (misdrijven) de gelegenheid moet hebben met een raadsman te overleggen. De regeling is nu deze dat de raadsman binnen twee uur na zijn bereidverklaring op het politiebureau moet zijn en dat het overleg maximaal 20 minuten mag duren. Dit blijkt in de praktijk van advocaten, die meestal een druk dagprogramma hebben en qua mobiliteit afhankelijk zijn van het drukke wegverkeer erg moeilijk haalbaar te zijn. Voor minderjarigen geldt de regel dat zij wel recht hebben op bijstand tijdens het politieverhoor van hun advocaat of van een vertrouwenspersoon zoals een ouder.

Doch men realiseer zich goed: een eerste politieverhoor in aanwezigheid van een raadsman is – zoals gezegd - van cruciaal belang voor alle daarop volgende dialogen in het verloop van de betreffende strafzaak.

---

²¹ Hierover sprak Petra van Kampen, hoogleraar Strafrechtspraktijk aan de UU, in haar inaugurele rede van 13 januari 2011,

²² EHRM 27 november 2009, Case of *Salduz v. Turkey*.

5. Sessies van klachtbehandeling

Uit oogpunt van communicatie-patronen maak ik nog een korte vergelijking met twee andere hoorsituaties, beide onderdeel van een vorm van klachtenbehandeling die in enigerlei mate ook het domein van de strafrechtspleging raken.

Bij elke penitentiaire inrichting, tbs-kliniek en justitiële jeugdinrichting is een Commissie van Toezicht aanwezig waarin onafhankelijke burgers zitting hebben. Zij stellen uit hun midden de uit drie leden bestaande *Beklagcommissie* samen ter behandeling en ter beslissing van de klachten die door resp. gedetineerden, verpleegden en jeugdigen kunnen worden ingediend tegen ten aanzien van hen persoonlijk genomen directiebeslissingen. De beklagcommissie moet daartoe de klager en de directie van de betreffende inrichting uitnodigen teneinde hen in persoon te horen. Overigens wil de klager daarop soms niet ingaan, een enkele keer laat hij zelfs weten zijn klacht alsnog te willen intrekken, terwijl de directeur of een functionaris namens deze in beginsel wel altijd verschijnt.

De klachten kunnen zeer veel aspecten van het regime van de betrokken inrichting betreffen, zoals een aan de klager opgelegde disciplinaire straf of een ten aanzien van hem genomen ordemaatregel. Dit kan bijvoorbeeld zijn gebeurd naar aanleiding van een handgemeen dat tussen twee gedetineerden heeft plaats gevonden en waarvan de klager door de directie als aanstichter is beschouwd, terwijl het naar klager's mening precies omgekeerd is geweest. De commissie kan na een uitvoerige analyse van de situatie tot de beslissing komen dat de klager gelijk heeft, en als dat niet het geval is toch vinden dat hij te zwaar is aangepakt gezien wat hij dan wel gedaan heeft. Dit oordeel kan tot matiging of vernietiging van de sanctie leiden. Een ongeriefelijke omstandigheid is echter, dat deze sanctie vrijwel in alle gevallen reeds ten uitvoer gelegd is, zodat slechts een vorm van compensatie rest. Dit laatste wordt dan ook heel belangrijk gevonden.

Elk politiekorps heeft een *Politieklachtencommissie* bestaande uit onafhankelijke burgers. Deze is bedoeld om klachten te behandelen van burgers over de bejegening door de politie in het kader van zijn taken: het gaat hierbij dus om de manier van behandelen van de burgers tijdens de uitoefening van hun taak. De casus kan bijvoorbeeld zijn dat bij het verbaliseren van een burger die door het rode voetgangerslicht is overgestoken er een woordenwisseling ontstaat tussen de burger en de betreffende politiemann omdat de burger zegt reeds aan het oversteken te zijn geweest toen het groene licht op rood sprong, hetgeen door de politiemann wordt weersproken waarbij zich op hoge toon op zijn autoriteit beroept en de burger uitmaakt voor 'ezel', waarna de burger weigert zijn legitimatiebewijs te laten zien en vervolgens de burger geboeid naar het politiebureau wordt gevoerd. De burger beklagt zich over onheus en disproportioneel optreden van de politie.

Alle bejegeningssklachten worden eerst binnen het korps zelf door een afdelingschef van een andere afdeling behandeld met als doel om tot bemiddeling tussen agent en burger te komen. Als dat niet lukt kan de burger alsnog terecht bij de politieklachtencommissie. Deze moet de klager(s) en de beklagde politieagent(en) horen.

De commissie geeft een advies aan de korpschef (van de betreffende politieregio), die dit advies overigens vrijwel altijd volgt en zijn oordeel over de kwestie vervolgens aan de klager(s) laat weten.

Beide typen klachtencommissies heb ik vele jaren lang voorgezeten. Op beider beklagrechtgebieden is sprake van een ruime marge voor de wijze van horen: er gelden geen officiële, in wetten of regelingen vervatte aanwijzingen, anders dan voor de manier waarop het strafrechtelijk verhoren en horen moet plaatsvinden, noch beperkingen op grond

van beginselen van fair trial, etcetera. Dat neemt niet weg dat ook het horen in deze contexten niet normloos is, aangezien er ‘natuurlijke’ grenzen gesteld worden uit oogpunt van fatsoen en ethiek, zowel wat de inhoud als wat de vorm betreft.

Zo betaamt het de commissieleden, zowel van de CvT als van de politiekachtencommissie, dat ze geen suggestieve vragen stellen waarin een oordeel in de zin van schuld of verwijtbaarheid aan het adres van één van de partijen doorschemert, noch vragen die niet relevant voor de klachtzaak zijn, maar veeleer getuigen van een ongezonde nieuwsgierigheid, etcetera.

Weliswaar dreigt er in beginsel geen strafrechtelijke veroordeling, maar een foutief bevonden handelwijze of uitlating van een politieman of van een gevangenisbewaarder waaruit verkeerde beslissingen en schadelijke consequenties voor burgers of gedetineerden zijn voortgevloeid, kan uiteindelijk wél tot een berisping of andere disciplinaire sanctie voor de betrokken ambtenaar leiden. Het besef hiervan maakt deze beklagde ambtenaar nogal eens angstig en nerveus en geeft hem het gevoel in de beklagdenbank te zitten.

De commissieleden moeten derhalve in hun houding, hun toonzetting en in hun vragen rekening houden met deze gevoeligheden van de beklagden en aan de andere kant tevens met het nogal eens onder de klagers heersende gevoel dat de klachtencommissie reeds bij voorbaat op de hand van de gezagsdragers is. Het beeld van twee handen op één buik doemt meer dan eens op.

De voorzitter doet er dan ook goed aan bij het begin van de zitting met nadruk de onafhankelijke positie van de commissie uiteen te zetten en vervolgens in woord en gebaar dienovereenkomstig te handelen en zich te uiten. Zo kan het vertrouwen van beide partijen worden gewonnen.

De iets gewonere entourage en de iets informelere benadering van de problemen dan gebruikelijk is in de rechtszaal, bieden een wat grotere mogelijkheid van een ‘open gesprek’.

Dit neemt niet weg dat men zeer op zijn woordkeus moet letten om niet onnodig misverstanden te wekken. Zo heb ik als voorzitter een keer tegen een klager afkomstig uit een Afrikaans land op zijn goed Hollands ter geruststelling gezegd: ‘U moet dit alles ook weer niet te zwart zien’, waarop de betrokkene me te kennen gaf niet van discriminatie gediend te zijn, omdat hij ervan overtuigd was dat ik met het woord ‘zwart’ op zijn huidskleur had gedoeld. Dit kon ik hem helaas niet meer uit zijn hoofd praten. Hij zal later vermoedelijk zeer verrast zijn geweest dat zijn klacht door deze blanke commissie gegrond was verklaard.

En ook bij de politiecommissie kwam het wel eens tot een spontane dialoog. Een beklagde agent vond het ‘belachelijk en idioot’ dat zijn districtschef hem notabene op zijn vrije dag had verplicht om bij de commissie te verschijnen teneinde inzake een tegen hem ingediende klacht te worden gehoord, terwijl hij alles al in het procesverbaal precies had opgeschreven en niet wist wat daaraan nog toe te voegen zou zijn. Ik zei hem dat we een en ander ook nog heel graag van hem zelf wilden horen (dit in verband met een bepaalde complicatie in de zaak), waarop hij hoogst ongeduldig en kortaf antwoordjes gaf en voortdurend naar het proces verbaal verwees. Bij het afscheid zei hij: ‘Ik geef U toch maar een hand’ en verdween woedend. Deze politieman is op grond van het verslag van de hoorzitting en van ons daarop gebaseerde advies door de korpsleiding op zijn ontoelaatbare en onwaardige gedrag aangesproken. Dat is de keerzijde van het vrije gesprek. De professe van een overheidsdienaar houdt nu eenmaal in dat hij zich moet onderwerpen aan de democratische controle op zijn doen en laten. En anders is er ook nog altijd de Nationale ombudsman.

6. *Besluit*

Het is duidelijk dat de communicatie in alle juridische settingen waarin wordt verhoord en gehoord door degenen die per saldo beslissingen moeten nemen onder een zekere druk van de

context en de daarvoor geldende regels en normen komt te staan die wel ten dele, maar zelden of nooit geheel zal zijn weg te nemen.

Graag wil ik mijn bijdrage aan deze herdenkingsbundel ter ere van Peter Bal, die zelf zo van de communicatie in al zijn vormen met anderen hield, besluiten met twee gedichtjes van de Indonesische dichter en jurist Han Resink (met wie ik zelf zeer aangenaam heb gecommuniceerd):

Lijfspreuk

*Zij staat onontkoombaar maar lijkt ludiek
op ieders lijf geschreven:
wees uniek.*

Balisch

*Wij bijten ons in onze maskers vast
en dansen onze levens op de tast
en niemand weet waar en wanneer en hoe
dit heerlijk spel voorgoed wordt afgelast.*

G.J. Resink (uit de bundel: Transcultureel)